

УЧ70
1963

Н. УЛАГАШЕВ

Бакол Балезич

(Алтай чөрчөк)

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
г. ОЙРОТ-ТУРА
1939

Н. УЛАГАШЕВ

Ойрот албатынын' орден
тан'ынган чөрчөкчизи

Бакол Балезич

(Алтай чөрчөк)

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЬТЫН'
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
г. ОЙРОТ-ТУРА
1939 г.

Анн 84(2-Анн) 7
У-770

Ответ. редактор *Н. Куранаков.*
Литературная обработка *А. Саруевой.*
Техн. редактор *А. Хахалин.*

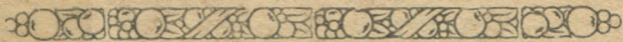
*

Сдано в производство 21/VII-39 года.
Подписано к печати 2/VIII-39 года.
Формат 60×92¹/₃₂. Печатный л. ¹₂
Знаков в 1 п. л. 48000. Уполномоч.
обллита № Б-177. Тираж 3000.
Заказ № 784.

*

г. Ойрот-Тура, тш. им. Клары Цеткин,
Социалистическая, 20-а.

127 ✓
Горно-Алтайская областная библиотека
им. М.М. Календина

Чоокыр торко кебистий чечектю, шуур таштый дбарык суулу, коо агашту дьаан аралда, ботпыштый кичинек турачакта—Бакол Балезич деп алты такаалу, дьокту кижидуртап дьатты. Улустарга сапог кектёп, курсагынала дьок арайдан' дьедип турган кижидолгон. Мал-аш, бала-барказы дьок, сок дьан'ыскаан дьатты. Бакол Балезич сок дьан'ыс бойы дьадып, кунугып, кёп санаа сананып туратан кижидолгон.

Онын' эки кёзидерсю, чырайы эрю, кижиге килен'кей кижидолды. Бир кюн Бакол Балезич иштенип отурза, онын' айлына бир тюлю айылдап келди. Ол чыйрак-кыймыгыла дьер ёдёргедий болды, онын' эки кёзидоттый, кижидёткюре кёрюйгедий болды. Ол тюлю Бакол Балезичка куучындап дьат:

— Бакол Балезич, сен де дьокту, менде дьокту, мен курсакка дьетпей дьадым. Алар дьер дьок, бай улуста бар болзо, менин' ого болчок карам дьедип дьат, бойым дьетпей

дъадым. Сен меге бир такаа бер, — деди. Бакол

Бакол бир такаа берди. Ол такаа такаады.

апарала, дъип алала, эртенгизинде база катап келди. Бакол Балезичтен' базала бир такаа сурап алды. Онойып келип туруп, алты такаазын ончозын таажып дъиди. Эмди базала катап келди, келеле куучындап дъат:

— Дъе, Бакол Балезич, слер мени алты такаагарла — ончозыла азырадыгар. Слерге менин' байла бир болужым дъедер. Эмди дезе, слер менин' тёрт таманымга ёдюк кёктёп беригер. Бакол Балезич удатпады, тюлкюнин' тёрт таманына ёдюк кёктёп берди. Тюлкю ёдюкти кийип алала, тимзенип салып дъюрерде, база бир тюлкю туштады. Ол тюлкю сурап дъат:

— Сен, тюлкю, ёдюкти ненин' учып кийген'? Сеге мындый дъан' кайдан' табылды?

Ёдюктю тюлкю айдат:

— Тёртён дъети градус соок болор, блар, ол соокко кижичыдап болбос, эмди дъылу дъер дъаар брадырым, — деди.

— Мени кожо апарарын' ба? — деп экинчи тюлкю сурады.

Ёдюктю тюлкю айтты:

— Дъе кожо баралык, айла, андыйда болзо, айландыра тёрёгендерибисти дъууп алалык, — деди. Ол онойып баскылап дъюрюп бастыразы бежен сюлю-сюлю тюлкю дъуулды. Бежен тюлкю дъуулып алып, ёдюктю тюлкюс-

нин' айтканынча „юзю дьер дьаар“ баргы-
аап дьатты. Баргылап дьадала, ёдюктю тюл-
кю айтты:

— Дье, тюлкюлер, мен барып Суузай каннан' конорго тура сурайын, слер сакыгар, — деди. Ёдюктю тюлкю дьюреле берди. Суузай кааннын' айлына келеле айдат:

— Слерге Бакол Балезич бежен тюлкю ийген, ол тюлкюлерди алыгар, — деди. Суузай каан — ненин' учын бергенин шылабады, ого сагыжы кёдирилип, дьалчыларын ийип бир завозин берди. Тюлкю, ол завозинге тюлкюлерди кёдюрезин апарып, завозинге сугуп берди.

— Завозиннин' эжигин дьакшы бектеп — бёктёгёр: тюлкюлер чыга бербезин, — деди. Дье, Суузай каан тегинде ач кёс неме, бойы келген ырысты колынан' ычкынбаска кичееп, тыркыражып туруп, завознязын бёктёй берди. Ёдюктю тюлкю базала сала берди. Салып дьюрзе, бир бёрю туштады. Ол бёрю сурап дьат:

— Сен, тюлкю, ёдюкти ненин' учын кийген', ондый дьан' сеге кайдан' кеглен? — деди. Тюлкю ийиндерин кёдюрин ийеле, айдат:

— Тёртён дьети градус соок болор, ого, кижичыдап болбос, торт тон'ып ёлёр. Онын' учын дьылу дьерге барайын деп, кийгем, — деди. Бёрю чала коркуганду сурайт:

— Сен мени кожо апарарын' ба?

— Дье, канайдар, кожо баралык, дьан'ыс менин' кёрюш - таныштарым бар, мен оморды дьууп алайын,—деди. Айдарда, бёрю айдат:

— Мен база, бала-баркамды, кёрюш-таныштарымды дьууп алайын,—деди. Тёрёгён тугаан табарышкылап, --бастрасы -сюлю сюлю бежен бёрю дьуулды. Ол бежен бёрюни тюлюкю апарала, база онойдо ок, Суузай кааннын' база бир завознязына сугуп берди.

— Бакол Балезич слерге бежен бёрю ийген,—деди. Суузай каан кайкап сурады.

—Кюч менин' колымда, ырыс менде, неле ырыс—менин' колыма бойы белен келип кирип дьат. Дье, андый да болзо, ол Бакол Балезичтин' ийип турган немелериндий - немелерди, слердин' ичигерге баспайынча, слерлерден' алып болбос, онын' учун мен сурап дьадым: Бакол Балезич мындый кёп немени кайдан' таап турган? Онын' ада ёбёкёзи не кижидьаткан дьадыны кандый кижидь?

Тюлюкю ийиндерин кёдюрип, колдорун дьайып айдат:

— Берген немени алыгарла, алдында албай дьюрген болзо, кайтсын ол-эди. Слер кижиден' неме аларга мойношпос, „кемзинчөөк“ кижидьокпаар, мында онын' незин шин' жилеер. слерди Бакол Балезич кюндюлеп туры не база, завознянын' эжигин дьакшы бектеп, бёктёп алыгар, бёрюлер чыга бербезин,— дейле,

Тюлкую базала сала берди. Салып дьурзе, бир сюлю аю тушташты.

— Сен, тюлкую, мындый ёдюк кийетен дьан'ды кайдан' тапкан'?,—деди. Тюлкую колын дьайып айдат:

— Тёртён дьети градус соок болор, ого кижи чыдап болбос, соокко койройор, дьылу дьер дьаар барадырым,—деди. Аю кайкап, дьоон юни тыркырап сурайт:

— Сен мени кожо апарарын' ба, уул?

— Дье, канайтар, кожо баралык, бастыра бала-баркан'ды, тёрёгёндёрин'ди дьууп ал,—деди.

Шуугыжып, дьеткер керегинде, табыжып, тёрёгён - тугаан кёдюрези дьуулды. Бастыразы бежен аю дьуулды. Тюлкую Бежен аюны, база онойып ок, Суузай каанга апарала айтты:

-- Сеге Бакол Балезич бежен аю ийген, —деди. Суузай кааннын' санаазы кёдюрюлю турды, сюгюнгенине артык сёс чыгарбай, база бир савозин берди. Тюлкую бежен аюны завоинына сугып берди.

— Аю чыга бербезин, эжигин бектеп бёктёп алаар,—деди. Эмди дезе, Бакол Балезич, слерле, ёрёкён, чоттожорго келер, бежен аю, бежен бёрю, бежен тюлкую учун. Апарыпла бер деп дьакыган, ненин' учын апарып беретенин—чат билбей турум,—деди.

0. 39614.

Тюлкю эмди Бакол Балезичка мен'дей — шын'дай келеле, табылап, сагалдарын сыймап, айдып дьат:

— Дье, Бакол Балезич, мен Суузай каанга бежен тюлкю, бежен бёрю, бежен аю апарып, табыштырып бердим.

— Сен оны ого ненин' учын апарып берген', ол онын' учун, сеге бир кюндюлю сёстё айтпас?— деп—Бакол Балезич сурады. Дье онын' айылына баралы, барзан' ондо аайы чыгар,--деди.Тюлкю,Суузай каан самтар кийим-дю улусты айылынан' чыгара сюретен, айдарда, тон ёдюги дьок самтар, дьокту Бакол Балезичка, дьюзюн-дьююр чечектер, ёлён'дёр дьууп, тон, бёрюк этти. Эткен тонын ыраактан' кёрёргё сюрекей сюрлю, дьараш болды.

Тюлкю Бакол Балезичке айдат:

— Дье, сен менин' кийнимнен' удабай бар, мен дезе озо барайын, озо дьедип барып Суузай каанга айдайын: Бакол Балезич чотто жорго келип дьат,—деп. Бакол Балезич нениде аайлабай, дье тергенипле турды.

Тюлкю ол кюн озо дьедип барала, Суузай каанга айдат:

— Слерге Бакол Балезич келип дьат, ёрёкён, чот эдерге,—онон' артык сёс айтпай, чыга берди, бойы ол кюн тюниле барала, Суузай кааннын' суу кечире салган кюрин арайла сынбас эдип кыркып салды.

Эртенгизинде Бакол Балезич суудын' ол дьанында келип дьатты. Суузай каан, Бакол Балезичтин' суудын' ол дьанында келип дьатканын кёрёлө, тюлкюдөн' сурады:

— Кудай! Ол ондый дьараш нени кийген? Тюлкю айдат:

— Ол бо? Ол дьюзюн-дьуюр ман'дык тор-кодон' эткен тон-ёдюктю,—деди.

— Ол ондый дьараш тон ёдюктю кижинин' учун дьую келип дьат,—деп Суузай каан сурады. Тюлкю ийиндерин кёдюрп, колын дьайып, айдат:

— Ондо ат дьок эмезинен' дьую эмес, ат ондо толтыра, мал дьок эмезинен' дьую эмес, мал ондо толтыра, ол бойын ондый тын' чюмдебес кижини, ат мин десе, минбес, дьую ла салып дьурер. Ол ёйдө, Бакол Балезич кюрге дьедип келди:

— Кюрден' кечерге кем дьок по?—деп сурады.

— Кем дьок, кем дьок!—деп Суузай каан сюлю кижиле, чоттожоры санаазына кирип дьылбын'дап турды.

Бакол Балезич кюрден' кечип келедерде, кюр сына берди. Бакол Балезич сууга дьыгы-лала, агып отурарда, тюлкю дьюгюрп келе-ле, суу темён калыйла, Бакол Балезичтин' чечектен', ёлөн'нөн' эткен кийим - тонын юзе тартып, суу темён чачып ийди, суу темён ча-

чып ийеле, Суузай кааннын' черюзин кый-гырды:

— Бакол Балезичти суудан' чыгарарга болужыгар! — деп.

Суузай каан бойы турган дьеринен' кыймыктабады. Суузай кааннын' черюзи десе, бастыразы келип, Бакол Балезичти суудан' чыгарып келди. Суудан' Бакол Балезичти чыгарып келерде, кёрёр болзо, сран'ай дьылан'аш эмтир.

— Мунын' тон-ёдюги кайда — деп, Суузай кааннын' черюзи бир юнле сурайт.

Тюлкю айдат:

— Онын' кийгени ончозы ман'дык — торко болгон. Ман'дык — торко сууга кайылчаан' неме, сууга кайылып, ага берген не, эмди тон-ёдюк экелип беригер. Кюрди дьаман дьазагылап туруп, онын' учун келген кижинин' ман'дык — торко тоны сууга кайылып ага берди. Суузай кааннын' айылы дьаар барарга уялып дьат, тон-ёдюкти капшай экелип беригер, — деди.

Суузай кааннын' черюзи дьюгюрюжип барып, тон-ёдюк экелгилеп берди. Тон-ёдюгюн кийдирип берип, болгон неме керегинде кёрёршкилеп куучындап, Суузай кааннын' айылы дьаар баргылады. Суузай каан ширезинде лапту отырып алган, дьюзин чомдю тудып, оныла чоттожорго турган дьаан „байды“ сакып отурды.

Дьалчыларына чай астырып, тату-тамзык курсагын мактанышту салып, сыйлады ок. Суузай каан сурап дьат:

— Сен меге мындый кёп немени ненин' учун берген', онын' учун нени аларын'?

Тюлкую Бакол Балезичке кёс дьумды, карузын бойы, табылап туруп, озолодо, айтты:

— Алтын-мён'юн керек дьок, алтын мён'юн онын' бойында бар. Акча-дьёёжё керек дьок, акча-дьёёжё онын' бойында толтыра,—деди

Бойынын' кеберин кубултып, кабагын, эки толукту эдип тююнип, табылу кебер эдип алып, онон' ары айтты:

— Ого дьан'ысла неме керек, не дезе—эш-нёкёр керек. Бакол Балезичте дьюстен' ажыра уй бар, дьюстен' ажыра бее бар. Оны саап, аракы-чеген эдер кижидьок,—деди.

Суузай каан айтты:

— Дье ондый болзо, кем дьок, менде дьараш, дьалчыга дьюрген кыс бар, алар болзо алзын, ондый баалу неме берип турган бай кижиге берерге кем дьок,—деди. Кысты чыгарып алып келди. Кыста, дьараш кыс болды.

Тюлкую айдат:

— Дье, бистин' дьерге баралыктар, кысты апарып, той эделиктер, кыстын' бажын тараар, дьан'ы айылды тудар,—деди. Суузай каан бойы кожо барзын, кудаларын, дьаан улустарын кожо апарзын, одыс креси черю алзын, юч атла тартатан уй-мылтык алзын,—деди.

Каан кижн уй-мылтык ла черюзи дьок дьюрер дьан' дьок эмес пе, айдарда, каан кижн, уй-мылтыкту отрядту дьуретен учурлуузын буспас керек. Суузай каан черюзиле пушканы, ёскё дьуу дьепселдерин дьууп, дьаранып, алтынду абразына отурып, тьюмеендю тергене берерде, ол ёйдё Тюлкю Бакол Балезичти мен' деп дьакыды:

— Бакол Балезич, сен бойын'нын' айлын'а барба, Чорт Яганын' айлына бар, — деди. Тюлкю бойы озо дьюре берди. Дьолдо барып дьатсаакка толтыра малдар, уйлар, койлор турды. Тюлкю бойы база дьакшы кийинип алган, камчы тудунган, кадай басып, мал, уй, кой кабырып турган дьалчыларга дьууктап барды, барала сурап дьат:

— Бу кемнин' малы, койы, уйы?

— Чорт Яганын' малы, койы — дешти, кюдючилер...

— Улус, бу слер канайып туругар, не материйтажып турыгар, Чорт Яга деп, кижн кайдан' келген, ол Чорт Яга эмес, онын' ады Бакол Балезич не. Суузай каан деп каан келип дьат: одыс креси черюлю, юч атла тарткан пушкалу. Ол келзе, кёрюгер, слер ого Чорт Яганын' малы деп айттыгар, онойып айтсагар, ол слердин' баштарыгарды кезип салар. Слер оны Бакол Балезичтин' малы деп, барып айдыгар, — деди. Онон' ары барып дьатса, базала мал, уй, кой кабыргылап турган улустар

бар эмтир. Тюлкю ологго база онойдо ок барала кюдючилерден сурады:

— Бу кемнин, уй, кой, малы?

— Чорт Яганын, — дежет кюдючилери.

Тюлкю кабагын туюп айдат:

— Ондый кижидьок, ол Чорт Яга эмес Бакол Балезич. Суузай каан деп, каан келер, одыс креси отрядту, юч атла тарткан пушкалу, ол келзе бу дьаланды бюркеген мал, Чорт Яганын малы деп, айттыгар, онойып айтсагар ол мойындарыгарды кезип салар, бу мал Бакол Балезичтин деп айдыгар, — деп дьакыды. Ол ёйдё Суузай каан абрада чалкойто дьадып алып, дьаан санаа сананды: акыр, мен ол кыстын учун алган неменин юстине, калымды малла шаайдым, малы кёп неме чыдаар, кыска болуп тёлёёринен — ол мойнобос, кыс дьараш; айылыма дьанзамчы, уй саар дьалчыларды дьараш дьараш келиндерден, кыстардан дьуур.

Бу дьердин байлары, оларды дьаражына болуп алгылаза, меге ок туза болор. Ол тушта мен, дьан'ыс шаап турган калымлада сюреем элбем, ады чуум дьер юстуне онон артык дьайылар — деп, саванып, турган малга ичи кюйип, Бакол Балезичтен бир эрмек сурабай турды. Тюлкюнин айдып берген дьолыла дьорткылап отургылады. Онон ары Чорт Яганын айлына барды.

Тюлкю воротанын дьанынала келерде, Чорт Яга удур чыгып, эзенде сурабай, сурады:

— Сен, Тюлкю, колы будын'да Ёдюкти не-
нин' учын кийген', сен мындый дьан'ды кай-
дан' тапкан'—деп.

Тюлкю ийиндерин кёдюрип, колдорын дьай-
ып, айдып дьат:

— Ёдюк кийбей кайдар, колы будым уладай
бергенде, мен каандардын' элчизине дьюрюп
дыадым

— Эмдиле сенин' айлын'га Суузай каан ай-
ылдап келип дьат. Мен онын' элчизи болуп-
келгем—деди,—одус креси черюлю, юч атла
тарткан пушкалу. Сени, белетенип дьазанып ту-
рзын деп, айткан. Тургузала, дьолдой салган
ширдектерин' дьан'ы эдип солы, айылын'нын'
ичин, алдындагызынан' артык дьарандыр, алма-
рын'да бар, дьюзюн-дьуюр курсагын'нын' эн'
тату-тамзыгын белетеп сал, аракынын' эн' арты-
гын тургус,—деп, дьакыйла, кайра болды.

Чорт Яга коркушту керик дьаан бай, дьети
уулду, коркунчаак кижин болгон, оны укан бой-
ынча тюлкини тургызып:

— Мен качатам—ол мени дьуулаарга келеткен
болор,—деди.

Тюлкю бойын энчю тудып, сурады:

— Сен качып кайда барарын', сесе мен бир
сюме айдып берейин,—деди.

Чорт Яга сююнип:

-- Дье айдып бер,—деди.

Тюлкю кабагын, алып айтты:

— Канчала кирези айылчылар тойо дьиир

мал ёлтиюр, канчала кирези аракыны тургус
кандый ла ашты тусты белете, айландыра тө
рөгөндөрин'ди айт. Олор бого келзе, тойлоог
дбыргаар, ол тушта, мен сени билдиртес дь
нынан' сугуп саларым. Таныш улусын' сураз
дьети уулы ан'дап барган, бойы мал кёри
барган,—дейин. Мен бу кырдын' кырынд
шуур терек кёргём, ого апарып сугуп сала
рым,—деди. Бастыра немени белетедип ала
Чорт Яганы бастыра билезиле ол шуур те
рекке апарып сугала, бектеп туруп кадап бёк
төп салды.

Чорт Яга, Суузай каанды карган, чыгата
чыгымга карамду ыйлап айтты:

— Суузай каан дьюре берзе, келип тургу
за айт, онон' артык неме юребегер, артык чы
гым болзо, Суузай каанды эмес, сени буру
лаарым, торт бууп саларым, деп Чорт Яг
Тюлкюни кезетти. Тюлкю араай юнле айтты

— Дьюрексибе, ёрөкөн, дыкылтагарды кы
ыш дьок бюдюрерим, алдында бюдюрбей дью
ген эмес—деп, онон' Чорт Яганы бектеп сала
келзе, Суузай каан черюзиле, Бакол Балези
кожо—Чорт Яганын' дьуртына кирип к
липтир.

Тюлкю Бакол Балезичке келеле айтты:

— Менин' айыл дьуртым бу, деп айт—деди

Суузай каан десе аракы—дбыргалды, к
улусы кёп дьерди сююр кижн болгон, эмд
бастыра төрөгөндөри ле дьуулган айылчыла

ла отырып, Суузай каан белен ашты дьип, белен аракы чегенди ичип, этти-дьюуны дьип, канча кюннин' туркунына тойлоп дьыргап, канча креси төрөгөндөрүн кюндюлеп дьада берди.

Тюлкую Суузай каанга айдат:

— Мындый дьыргалдын' шылтуунда — пушканын' бир табыжын не чыгарбас. Пушкагарла бир адыгар, — деди.

— Ары көрзё — мал, бери көрзё — мал, мыны кайдёён адатан, — деди, Суузай каан.

Тюлкую айдат:

— Ол шуур терек турган кырда, мал да дьок, дьурт та дьок, оноор адыгар, — деди.

Суузай кааннын' черюзи турган кыр дьаар улап атты, адарда кырдын' тал ортозы, Чорт Яганы суккан шуур терек, катай юзюлюп чачыла берди.

Суузай каан куучындап дьат:

— Бу Бакол Балезич деп, адап турганаар бу туры не, дье мыны мен билерим, азыйда бу дьокту-дьюю ады-чузы дьок, юс дьибегенинен' эрди кургак неме болгон дьокпо, бу кандый коркушту байыган. Дье, айла онзы меге керек беди. Дьалчы кызым дьакшы дьуртка барыптыр — малду, ашту, алкы дьёёжёлю. Дье андыйда болзо, база юстюне калым шаап дьадым. Малын'нын' дьарымын мен алар учурлу. Кыс баалу: дьараш, чыйрак, керсю, — деди.

Онзын айтпазагарда, кийнигерден' ийерибис, кюндюлю кааныбыс, дьобобой дьаныгар, Бале-зичтин' кедечилери юйдеп ийер, — деди Тюлкую.

Суузай каан кедечилериле алтынду' абразына отурып, ары болды. Пушказы черюлериле дьеринен' ылтам кыймыктанып албай турды.

Тюлкую келеле айтты:

— Акыр уулдар, бу кюндюлю Суузай каанды, дьыргалдын' кийнинде, кедюрюлю дьандырган адыбыс чыгарып, мен бир катап те-н'ери ёрё, Суузай кааннын' баратан дьаны дьаар адайын, — деди. Адып ийди.

Пушка торгыланды. Дьан'ысла Суузай кааннын' салып отурган дьолында шуурган куйындый тоозын буркурады. Черюлер болгон немеге кюкюрт табышту каткыргылады.

— Дьастырып ийбей кайтым—Тюлкую дьызырада каткырып турды. Черюлер сююнижип кожон' доп, каткырын турды. Дьуулган албаты дьыргай берди, ашка—туска дьедине берди. Ижин юлештирип берди.

Литературный дьазаганы—А. Саруева.

01036

Державна
ПУШКОВА БИБЛИОТЕКА
в Государственном Училище

с. № 39614
19 28 Чер.
II